

PRIKAZI I RECENZIJE

Karl Marx: TEMELJI SLOBODE

Naprijed, Zagreb, 1974

Činjenica je koja, kako se čini, nikoga baš osobito ne uznemiruje da u našim prilikama postoji ogroman nesrazmjer između verbalnog propagiranja marksizma i sustavnog rada na njegovu teorijskome produbljivanju. Stetne posljedice tog nesrazmjera je dva se dadu sagledati. S jedne strane: marksizam nije u sebi jednolična pojmova i idejna gotova tvorevina koja se na sve daje naprosto aplicirati nego je u sebi diferenciran. Usput rečeno: sami Marxovi tekstovi, ma koliko se on trudio oko njihove izrade, oko preglednosti (oko toga da oni budu, kako je jednom rekao »artistička cjelina«) nisu nimalo lakši nego što je to npr. tekst Hegelove Logike. Oni su dapače, s obzirom na ogroman empirijski materijal koji je u njima prerađen i ugrađen, teži. S druge strane, specifičnost misli i metode koja je tu na djelu nosi sa sobom kao kanon i imperativ potrebu neprestanog uspořádivanja, lučenja i sintetiziranja pojavnih oblika zbiljnosti i njihova konfrontiranja s teorijskim stavcima što izražavaju bitne zakonitosti, bit te zbiljnosti. Sama zbiljnost razvijajući se otkriva se vazda novim stranama; i općeniti teorijski stavci i uvidi ne mogu biti spram toga ravnodušni nego svoju aktualnost i konkretnost po primaju tako što o tome vode računa. Kada se taj posao propusti učiniti, teoremi postaju naljepnicama u smislu jednog lošeg, vulgarnog nomina-

lizma, a u daljem procesu neizbježno je i kadšto groteskno izvrtnje, pa se tako može dogoditi da se linearni egalitarizam, koji je Marx na mnogim mjestima a pogotovu u Kritici gotskog programa ismijao kao naličje buržoaskog pravnog horizonta, u jednoj više rustikalnoj verziji propovijeda kao sukus komunizma.

U našim prilikama ne samo da izostaje sustavan rad na gore opisanoj zadaći (a ta u našim danima umjesto ignorantskog zabašurivanja i proglašavanja ideologijskim švercom iziskuje pomnjivo uzimanje k znanju svekolikih znanstvenih i filozofijskih istraživanja te njihovo iskorištavanje i prevrednovanje barem u onom smislu što ga je pokojni Lukács imenovao idejom univerzalne marksističke enciklopedije) nego nedostaje čak i takva elementarna pretpostavka kao što je dostatno poznavanje samog Marxovog opusa.

U svjetlu te činjenice izbor iz ovog velikog, za života neobjavljenog Marxovog manuskripta valja u svakom slučaju pozdraviti; između ostalog i zbog toga što su i dijelovi toga podobni da unesu stanovit nemir u neodgovorne prerađevine ad hoc marksizma, pripravljenog u vidu »instant ekstrakta« za lokalnu upotrebu. Također se nećemo pobliže osvrtnati na editorsku i prevodilačku stranu stvari i na koncu: slični izbori u svijetu dokazali su već svoju radnu korisnost. (Dodajmo samo: nigdje Marx nije tako skup, kao u nas). Ograničit ćemo se stoga da u svoj kratkoći iznesemo ono što nam se čini da

je u ovom času najvažnije reći o samome djelu i njegovu tumačenju.

Objavljivanje ovoga Marxova rukopisa izazvalo je, kao što se zna, podosta neprilika u pogledu ocjene i smještavanja tog djela u inače poznat Marxov opus. Redaktor ovoga prijevoda dr Gajo Petrović referira o njima u svojem uvodnom komentaru i osvrće se i na nadasve zanimljivu monografiju Romana Rosdolskog »Povijest nastanka Marxova Kapitala« (koju očekujemo također u našem prijevodu). Izjašnjavajući se ovdje u najkraćoj aproksimaciji o tome valja nam početi od samih Marxovih izjava. On je, naime, objašnjavajući svoje oklijevanje, da taj rukopis, koji prema vlastitim mu riječima, jest rezultat rada najboljih godina njegova života, pripremi za tiskanje, iznio da stilističke nedostatke spisa valja pripisati njegovoj bolesti jetre, rezultatu iscrpljenosti. Druga, važnija okolnost dade se direktno i indirektno očitati iz korespondencije tih godina a sastoji se u doradivanju sistematskih i kategorijalnih principa za kritičko izlaganje na prvi pogled isključivo ekonomske materije.

U vezi s prvim, već i površna lektira otkriva da je tzv. »bolest jetre« samo stidljiv eufemizam iza kojega se kriju krupna metodička a nipošto »stilistička« pitanja. Ta se metodička teškoća sastoji u tome što se pri analizi pojedinih ekonomskih kategorija i teorema, osim imanentne kritike koja ih korigira i dopunjuje s obzirom na ispravni pojam njihova funkcioniranja u zbiljnosti, vazda na njihovoj periferiji ali nerijetko i u samom središtu, javlja refleksija na *cjelinu* zbiljnosti dakle i na cjelinu svih onih ne-ekonomskih momenata zbiljnosti koje ovi ekonomski utemeljuju. Nepreglednost, koja u obzoru ove cjeline ima svoje podrijetlo, miješanje područja a ne

stilistički razlozi, jesu ono što taj rukopis čini teško čitljivim (i u tome pogledu, dodajmo usput, postoji neporecivi kontinuitet i strukturalno jedinstvo mišljenja s Pariškim rukopisima iz 1844 te Kapitalom iz 1867). Dostatan razlog, s obzirom na u tome sadržane teškoće, da ne samo svom autoru nego i mnogome čitatelju, priredi jetrenih tegoba. Da li se sada te teškoće u smislu diskusije koju je u svome uvodnom komentaru otvorio dr Gajo Petrović, imaju razriješiti isključivo uzimanjem u obzir implicirane filozofijske komponente — kako to osim uvodnog komentara pregnantno sugerira i sam naslov izabran za ovaj prijevod: *Temelji slobode* — neka ostane otvorenim. Dodajmo samo svoj dojam da i ta filozofijska komponenta, koja je nedvojbeno i nedvosmisleno sadržana u obzoru ove *cjeline*, s kojom se ovdje Marx razračunava, doživljava svoju radikalnu preobrazbu. Odatle pada svjetlo i na onaj drugi momenat, doradivanje metodičkih i sistematskih principa za primjereno izlaganje na prvi pogled »samo« ekonomske materije — doradivanje koje je kasnije provedeno u »Kapitalu« i koje je uslijedilo redukcijom na teoriju političke ekonomije. U tome smislu nema danas rukopis »Osnovnih obrisa« — baš u ovoj svojoj formi prividne »nedorađenosti« — pruža interpretativni ključ za vremenski kasniji rukopis »Kapitala«.

U takvoj svojoj funkciji ovaj tekst naprosto je nezamjenljiv; stoga vjerujemo da će tiskanje ovog izbora biti prva postaja na putu provođenja cijelog ovog rukopisnog torza kao prikladnog uvoda za sustavnije proučavanje Marxa na znanstvenoj osnovi.

Boris Hudoletnjak

MARKSISTIČKA MISAO I TOKOVI KLASNE BORBE

Marksizam u svetu

časopis prijevoda
iz strane periodike i knjiga
broj 10, 11 i 12/1974.

Izdavač: Izdavački centar »Komuniste«,
Beograd 1974.

Marksizam u svetu je časopis marksističkih tekstova prevedenih iz stranih časopisa i knjiga. Zadaća je časopisa »da obavještava o istraživanjima, idejama i usmjerenosti suvremenih marksističkih i drugih progresivno orijentiranih mislilaca u svijetu koji nastoje da dođu do teorijskih odgovora od suštinskog značaja za uspješnu borbu proletarijata«. Izlazi mjesečno. Svaki broj posvećen je jednom pitanju odnosno problemu i ima noseću (glavnu) temu kao i rubrike Marksizam o sebi, Aktualne teme, Radnička praksa, Prikazi itd.

Tokom 1974. godine noseće teme časopisa bile su: Revolucija i kontra-revolucija u Čileu (broj 1.), Italijanska ljevica i radnička strategija (2), Radnici, tehnička inteligencija i klasna borba (3), Evropa radnika protiv evrope monopola (4), Razvijeni socijalizam — stupanj na putu u komunizam (5—6), Internacionalizacija kapitala (7—8), Kapital i treći svijet (9), Klasni karakter proizvodnih snaga (10), Radnička klasa u razvijenom kapitalizmu (11), Participacija i oblici radničke borbe (12).

Prilozi objavljeni u tri posljednja broja razmatraju objektivne i subjektivne pretpostavke i činioce socijalističkog revolucioniranja suvremenog društva, tj. klasni karakter proizvodnih snaga i radničku klasu u suvremenom kapitalizmu te oblike njene borbe, i čine nam se osobito značajne.

Krajem 19. i početkom dvadesetog vijeka većina je marksista pod utjecajem pozitivističke orijentacije mark-

sizma Druge internacionale, nasuprot Marxu, smatrala da su proizvodne snage u socijalno-klasnom smislu neutralne. »U toku posljednjih godina sve je više marksističkih mislilaca koji aktualiziraju Marxovu tezu o socijalno-klasnoj određenosti proizvodnih snaga pokazujući kako nju potvrđuje sam razvitak.« (strana 13 broj 10). Među njima su Andre Gorz, Hans-Dieter Bahr, Gianfranco La Grassa, Richard Vahrenkamp i Jorge Semprun čiji su radovi s uvodom Miloša Nikolića objavljeni u broju 10 časopisa. Osnovna teza koja proizlazi iz ovih priloga jest: dijalektika proizvodnih snaga i dijalektika klasne borbe kao osnovni pokretački faktori historijskog razvoja nisu dva odvojena procesa. Dijalektika klasne borbe pokretala je i pokreće dijalektiku proizvodnih snaga, a ova je dijalektika klasne borbe davala i daje nove impulse i orijentacije. To prije svega znači, da razvoj proizvodnih snaga nije rezultat samo objektivnih društveno-ekonomskih zakonitosti kapitalističke reprodukcije, nego i same borbe rada i kapitala, borbe radničke klase i buržoazije (27/10.) Iz toga proizlazi da socijalizam jest ne samo osvajanje vlasti i promjena svojinskih odnosa, ne samo radničko samoupravljanje, nego i promjena proizvodnih snaga samih i karaktera njihovog razvoja, odnosno promjena cjelokupnog načina proizvodnje. (33/10.)

Razmatrajući socijalno-klasni karakter proizvodnih snaga, društveno biće i svijest, suvremena marksistička misao na Zapadu doživljava renesansu revolucionarno-klasne orijentacije, stvarajući time teorijsku osnovu za jednu novu, sadašnjem vremenu primjerenu, revolucionarnu strategiju. Tim aspektima to jest radničkoj klasi u razvijenom kapitalizmu posvećen je broj 11. časopisa u kojem su uz uvod Zorana Vidakovića objavljeni: tekst

Ernesta Mandela, zajednički radovi Nielsa Bechembacha, Sebastiana Herkommera i Ulfa Kadritzke, te Horsta Kerna i Michela Schumanna, i prilozi Franka Deppea i Stanleya Aronovitzva.

Analize sadržane u ovim tekstovima sugeriraju zaključak da razvojne tendencije radničke klase i klasne borbe, nisu marginalne pojave u odnosu na globalni kapitalistički proces, već izražavaju opse i bitne mogućnosti radničkog pokreta i socijalizma u sadašnjoj razvojnoj fazi kapitalizma. »Spoznaja i praktična afirmacija tih mogućnosti posredovana je promjenama koje se u društvenoj cjelini radničke klase ostvaruju klasnom borbom.« (26/11.)

Tekovine radničkih borbi u suvremenom kapitalizmu danas se označavaju raznim imenima, ovisno o tome kako su se one konkretno uobličile u pojedinim zemljama, ali im je svima zajedničko to da znače ozbiljenje određenog stupnja radničke vlasti, bolje reći protivlasti, u odnosu na vlast kapitala. Centralnu točku tih dostignuća čine tek rudimentirani ili više manje razvijeni oblici ovladavanja društvenom organizacijom proizvodnog procesa. »Ključno je mjesto u svemu tome odlučivanje u proizvodnji kao početak i rodno mjesto odlučivanja u društvu uopće« (14/12). Tom problemu praktične akcije radničke klase posvećen je broj 12. časopisa i uz uvod Rade Kalanja objavljeni su slijedeći prilozi: *Kritika buržoaskih koncepcija u odlučivanju* Wolfganga Gukelbergera je iskustvo participacije u Saveznoj Republici Njemačkoj. Analizirajući reformističku logiku čitavog tog kretanja Gukelberger pokazuje da cjelokupna današnja institucionalizacija učešća radnika u upravljanju predstavlja faktor klasnog izmirenja. *Radničko upravljanje borbama — od jedinstve-*

nih komiteta do fabričkih komiteta Roberta Massaria je iskustvo spontanog rađanja i razvoja autentičnih oblika radničke borbe u Italiji u periodu 1969—1972. Pišući ovaj tekst iz perspektive i tradicije talijanskog radničkog pokreta Massari upozorava: »Jasno je da će tvornički savjeti biti osuđeni na sklerozu i na faktično vršenje uloge ranijih internih komisija ukoliko embrionalni organi radničke kontraplasti ne budu našli širi izraz kroz prijedlog za jačanje i centralno koordiniranje organa borbe čiji je cilj drugačija društvena organizacija« (117/12.) *Radnički sindikalni pokret i radnička kontrola* Stanleya Aronowitza prikazuje iskustvo pregovaranja sindikata sa kapitalom u SAD. Osnovni je zaključak koji sugerira Aronowitzeva analiza izvedena iz historijskog prikaza nastanka američkog sindikata i njegove današnje uloge, da sindikat nije izraz klasno-političkog interesa radništva u cilju istiskivanja vlasti kapitala i ovladavanja društvom već je on organizacija industrijske integracije radništva. Svoju analizu autor završava zaključkom da organizirani industrijski radnici upravo vrše ponovnu procjenu svrsishodnosti sindikata. »To je prije akcija kritike, a ne ideološka kritika uloge sindikata i njenih pravnih implikacija. U krajnjoj liniji, spontani bunt će morati da razvije sopstvene alternativne oblike kolektivne borbe i zahtjeva. Još je suviše rano nagađati o konfiguraciji tih oblika u SAD.« (216/12.)

Promatrani u cjelini ovi tekstovi jesu značajni prilozi marksističkoj teoriji socijalističke revolucije, njenim objektivnim i subjektivnim faktorima a time i mogućnostima i pravcima praktične akcije radničke klase u preobražaju suvremenog kapitalizma. Oni, kao i cjelina programske i sadržajne orijentacije časopisa u 1974. godini, pr-

voj godini izlaženja, učvršćuju naše uvjerenje o potrebi ovakve publikacije.
Radule Knežević

Karl Marx/Friedrich Engels,

STAATSTHEORIE. MATERIALIEN
ZUR REKONSTRUKTION DER
MARXISTISCHEN STAATSTHEORIE.

herausgegeben und
eingeleitet von Eike

Henning, Joachim Hirsch,
Helmut Reichelt und Gerd

Schäfer

Ullstein, Frankfurt am Main, 1974.

Stručnjacima iz svih područja korpusa političkih znanosti — naravno ne samo njima — ovaj zbornik može poslužiti kao vanredno koristan i uporabljiv radni priručnik. U knjizi pozamašna opsega (gotovo cca 700 stranica) sabrani su gotovo svi relevantni tekstovi iz djela Marxa i Engelsa, koji se odnose na problematiku države. Autori izbora potrudili su se da tim izborom prezentiraju tekstovno zao kruženu i kompletno dokumentiranu sliku pogleda Marxa i Engelsa na pitanje države; i to u rasponu od dnevno-političkih, aktualnih, kadšto i efemernih opaski kritičke prirode na postojeće državne institucije njihova vremena (npr. novinskih članaka i mjesta iz korespondencije) do teorijski konzistentnih mjesta iz fundamentalnijih djela. Autori su dakako svjesni, da s obzirom na eminentno dijalektički karakter teme, ovaj zbornik ne može u takvom svom obliku pretendirati da bude supstitut za cjelovitu marksističku »teoriju« države; prema riječima uvodnika i nije nakana objavljivanja ovog zbornika da posluži kao »rekonstrukcija marksističke teorije države u strogom

smislu«, nego samo da se na jednom mjestu sabere »materijalija za jednu marksističku teoriju države«. No baš zbog takve koncepcije, kojom se ne želi ništa prejudicirati, nego samo uputiti na klasične izvore marksističkih pogleda na državu, on može biti doista koristan; pogotovu onome tko bi poduzeo aktualnu komparaciju tih mjesta s deskripcijama izmijenjene uloge države (npr. u Galbraitha i Mandela) te s iskustvima i teorijom samoupravljanja (koja se, usput rečeno, dosada odvijala pretežno na programatsko-normativnoj strani stvari). Posebnu vrijednost, po našem mišljenju, sadrži drugi dio knjige gdje je riječ o tekstovima koji se odnose na vezu oblika države i ekonomije te derivaciju tih oblika iz potonje (prvenstveno mjesta iz Priloga kritici, Osnovnih obrisa i Kapitala).

Tekstovi su podijeljeni u tri skupine: I. Teorija države u ranim djelima Marxa i Engelsa; II. Država i ekonomija; III. Politički spisi.

Knjiga je opremljena s četiri uvodna komentara među kojima želimo posebno istaći prilog J. Hirscha: Prilog problemu izvođenja odredbi forme i funkcije građanske države.

bh

Joachim Israel DER BEGRIFF

ENTFREMUNG

(Makrosoziologische Untersuchung von
Marx bis zur Sociologie der
Gegenwart).

Rowolth, Hamburg 1972

Joachim Israel je sociolog njemačkog podrijetla koji djeluje u Švedskoj

(univerzitet Lund). Opširna monografija (cca 400 str.) prvotno je objavljena na engleskom jeziku 1970, a ovaj njemački prijevod jedan je od sedam prijevoda koji su uslijedili u veoma kratkom vremenskom razdoblju. Detaljnija rasprava o tezama ove knjige bila bi svakako od koristi; utoliko prije što se u njoj pojam otuđenja preteže na područje sociologijske teorije, i u skladu s time interesantno, u svakom slučaju neuobičajeno, pokušavaju povezivati teorijski uvidi s metodama sociologijskog pristupa problemima. U očekivanju svestranijeg prikaza i analize zadovoljimo se ovom prilikom sumarnim pregledom sadržaja. Knjiga je razdijeljena u devet poglavlja. U prva četiri opširno je obrađena problematika otuđenja u Marxa u rasponu od historijske geneze pojma u prethodnika do pokušaja sistematskog prikaza odvojenih »područja« otuđenja npr. religiozno, političko, ekonomsko otuđenje i pokušaj rekonstrukcije Marxova pojma »ljudske prirode« i »krive svijesti«. Od petog do devetog poglavlja riječ je o refleksima pojma na području sociologijske teorije (navodimo sumarno imena: M. Weber, G. Simmel, Durkheim, Fromm, Marcuse, Wright Mills, Seeman, Goldthorpe, Blauner, Allardt, Mizruchi). Pretposljednje, osmo poglavlje raspravlja pitanje otuđenja u socijalističkom društvu (u obzir su uzeti pretežno poljski teoretičari) dok posljednje, deveto poglavlje svekoliku problematiku rezimira kao problem »postvarenja«, interpretirajući je u smislu teze da se moć može osamostaliti i bez vlasništva na liniji disponiranja temeljnim sredstvima za proizvodnju. Svakako jedna teza koja izaziva potrebu da se teorijski fundirano osvijetli i sa stajališta specifičnih iskustava u dosadašnjem razvitku samoupravljanja.

PHILOSOPHISCHE
ANTHROPOLOGIE HEUTE
herausgegeben von
Roman Roček und
Oscar Schatz

Verlag C. H. Beck München 1972

Ako bi se htjela potražiti zajednička karakteristika razvitka filozofijske antropologije u ovome stoljeću onda bi se ona u osnovi mogla ocrtati tako što će se reći da je prošla put od otmjenog privilegiranog položaja »centralne« filozofijske discipline (s neskrivenom ambicijom da bude formalno i faktički »prima philosophia«) do kaširanja njene specifične problematike u interdisciplinarnoj kontaminaciji s graničnim područjima kao što su sociologija, biologija, znanost o ponašanju, etnologija, strukturalna etnosociologija i sl. Diferentni odgovori koji se u tom procesu rastvaranja pružaju nemaju međutim samo »akademski« interes; svaka je praktička djelatnost na ravni bitnih projekata reprodukcije i samoreprodukcije ljudskog života i društvenih skupina vazda *posredovana* samorazumijevanjem čovjeka kao čovjeka. U tom kontekstu prilozi skupljeni u ovom zborniku, u mjeri u kojoj pružaju relativno dobar uvid u takvu samorefleksiju u situaciji jednog pretežno znanstvenog samoposredovanja regulativnih »slika« o čovjeku, mogu poslužiti kao instruktivna lektira. Pronicljiv čitatelj naći će u njima vazda i referencije na odsudne ideologijska pitanja našeg vremena. Izbor autora svjedoči o informiranosti sastavljača. Autori su: O. F. Bolnov, H. Plesner, H. E. Hengstenberg, E. Fromm, A. Gehlen, A. Portmann, W. J. Revers, A. Gosztonyi, G. Schiwy.

PROBLEME DER ETHIK,
ZUR DISKUSSION
GESTELLT
herausgegeben von
Gerd-Günther Grau

Verlag Karl Alber,
Freiburg/München 1972

Onaj tko prati recentnu produkciju na području filozofije lako će uočiti tendenciju svojevrstne renesanse tzv. »praktičke« filozofije (jedan od karakterističnih naslova upravo je »Rehabilitacija praktičke filozofije« hsg. v. M. Riedel, Freiburg iBr. 1972). U onoj mjeri, u kojoj je npr. etika reprezentativna disciplina praktičke filozofije u njejoj tradicionalnoj artikulaciji ovaj zbornik (koji sadrži radove: I. Fetscher, Prilog problemu etike u svjetlu Marxove teorije povijesti; O. Pöggeler, Etičko-politička dimenzija hermeneutičke filozofije; K. H. Ilting: Prihvatanje. Prilog opravdanju praktičkih stavaka) može čitatelju pružiti uvid u neke osnovne orijentacije pokušaja redefiniranja etičke problematike na temelju suvremenijih shvaćanja problema (točnije: iz perspektive marksizma, hermeneutike i pozitivizma). Ti su pokušaji utoliko interesantniji što nastaju na foliji uvida da je nekad s tolikom brižljivošću isticana »autonomija« sfere etike već poodavna izgubila svoju uvjerljivost i što se, naprotiv, predodluke za iskaze na području etike moraju potražiti drugdje, npr. u onome što je Hegel nazvao »objektivnim duhom«, povijesnim uvjetima nastanka institucija i sl.

Čitatelju će svakako biti najinteresantnijom rasprava I. Fetschera, koji je interpretirao pregnantnije Marxove iskaze relevantne za temu na putokazu pojma »dobro shvaćenog interesa« (iako je po našem mišljenju temu, odviše suzio, pridržavajući se jednog više

Kantovog no ovdje svakako mjerodavnijeg Hegelovog obzora pojмова.

bh

Georg Wilhelm Friedrich Hegel

GRUNDLINIEN DER
PHILOSOPHIE DES RECHTS
herausgegeben und
eingeleitet von
Helmut Reichelt

Ullstein, Frankfurt am Main, 1972

Osvrt na ovo izdanje zasluđuje pažnju ne toliko zbog samog originala, koji je dostupan u različitim izdanjima (naš prijevod: V. Masleša, Sarajevo 1964) koliko zbog editorski izvanredno značaki priklopljenih tekstova. Od tih tekstova neki su (kao npr. oni »ortodoksnih« hegelijanaca) uopće teško dostupni, dok je istodobno njihovo poznavanje neizbježno za rekognosciranje povijesti utjecaja ovog Hegelovog djela u XIX i XX stoljeću (usp. K. Löwith: Od Hegela do Nietzschea, prijevod najavljen u V. Masleša, Sarajevo) dok su drugi, iako recentniji, ipak u cjelini manje poznati, iako sve prije nego beznačajni (npr. Tönnies, Wundt). Evo potpunog popisa objavljenih interpretatora: Eduard Gans, Römische Geschichte und Römisches Recht; K. Marx, Zur Kritik der H. Rechtsphilosophie. Einleitung; K. Marx, Kritik des Hegelschen Staats rechts (§§ 261 bis 313); K. Marx an Arnold Ruge; Arnold Ruge, Zur Kritik des gegenwärtigen Staats- und Völkerrechts; Arnold Ruge, Die Hegelsche Rechtsphilosophie und die Politik unserer Zeit; H. F. W. Hinrich, Politische Vorlesungen; C. L. Michelet, Naturrecht und Rechtsphilosophie; Rudolf

Haym, Preussen und die Rechtsphilosophie; Karl Rosenkranz, Apologie Hegels gegen Dr R. Haym; Karl Larenz, Hegels Dialektik des Willens und das Problem der juristischen Persönlichkeit; Ferdinand Tönnies, Hegels Naturrecht; Max Wundt, Zu Hegels Gedächtnis.

Valja svakako spomenuti i opsežnu uvodnu studiju Helmuta Reichelta, koji se trudi da pruži historijsko-materijalistički, marksistički interpretativni okvir za razumijevanje ovog istaknutog problematskog kompleksa.

bh

Georg Wilhelm Friedrich Hegel

FRÜHE POLITISCHE
SYSTEME

herausgegeben und
kommentiert von
Gerhard Göhler

Ullstein, Frankfurt am Main, 1974

Bibliografska vrijednost ovog priručnika koji od izvornih spisa sadrži: Sistem čudoređa, O znanstvenim načinima obradbe prirodnog prava, poglavlje Filozofija duha iz Jenske realne filozofije (1805—1806), Dodatak Jenskoj realnoj filozofiji iz 1803—1804 (i zato se smatrati može dopunom Suhrkampovom zborniku Hegel: Politische Schriften, Nachwort von Jürgen Habermas, u koji ovi spisi nisu uvršteni) nije samo u tome što su na jednom mjestu sabrani spisi od podjednake važnosti za razumijevanje Hegelove filozofijske intencije u cjelini i posebno za njegovu kasniju Filozofiju prava, nego i u pridodanim tekstovima koji objašnjavaju historijsku recepciju tih Hegelovih misli i time domet njihova kruga utjecaja. Poimenice su to: pog-

lavlje iz poznate knjige F. Rosenzweiga: Hegel i država pod naslovom Razvitak Hegelova sistema filozofije prava u Jeni, poglavlje iz knjige H. Marcusea: Um i revolucija (naš prijevod V. Masleša, Sarajevo 1966) pod naslovom Jenski nacrti Hegelove socijalne filozofije, poglavlje iz Lukacseve knjige: Mladi Hegel (naš prijevod Kultura, Beograd 1959) pod naslovom Hegelov objektivni idealizam i ekonomija, rasprave K. H. Iltinga pod naslovom Hegelov razračun s Aristotelovom Politikom, J. Habermasa Rad i interakcija te Manfreda Riedela Recepcija nacionalne ekonomije.

Posebno ističemo raspravu Manfreda Riedela, jer nam ona, na putu brižljive filologijske i sadržajne analize pokazuje procese integracije nacionalno-ekonomijskih uvida u cjelinu Hegelove filozofije, naročito genezu kasnije izvršene bitne distinkcije »društva« i »države«, a time naravno doprinosi na indirektan način razumijevanju vrste i načina na koji se Marx, u prekretnju i »ukidanju«, mogao poslužiti tim uvodima.

bh

Dr Ranko Petković

TEORIJSKI POJMOVI
NESVRSTANOSTI

Beograd, »Rad«, 1974, str. 350.

O fenomenu nesvrstavanja u poslijeratnim međunarodnim odnosima i o principima nesvrstane politike, načelima doktrine miroljubive aktivne koegzistencije i ciljevima vanjskopolitičkih programa nesvrstanih država u međunarodnoj zajednici, u nas je dosta pisano, napose u najnovije vrijeme. Činjenica je, međutim, da su rijetki oni

radovi iz toga područja koji mogu podnijeti serozniju znanstvenu i stručnu kritiku i analizu.

U izdanju »Rada« iz Beograda napokon je našoj čitalačkoj publici prezentirana knjiga dra Ranka Petkovića posvećena navedenoj problematici, izrazito teorijske vokacije i koja, gotovo u svoj njihovoj kompleksnosti, na upravo zavidnoj stručnoj razini obrađuje čitav niz pitanja vezanih uz nesvrstavanje, istovremeno rješavajući fundamentalne politološke probleme i zadatke ove materije s čitavog niza aspekata.

Vješto izabranim metodološkim pristupom, elokventnim, duhovitim, konciznim i decidiranim stilom, izvanrednim talentom za postupnu analizu i donošenje jasnih sažetaka, ovaj autor potpuno suvereno obrađuje oblast o kojoj je riječ, ne prezajući da temeljito, iz korijena objasni i dokaže svaku tezu koju zastupa i čitaocu pruži odgovore i na vrlo složena, često i delikatna pitanja u vezi s problemom o kojem piše.

I

Knjiga je podijeljena u tri osnovna poglavlja, različitog kvantiteta, a sadrži i pregled osnovnih podataka o zemljama koje su učestvovala na IV konferenciji šefova država ili vlada u Alžiru, grafikon njihove geografske rasprostranjenosti, podatke o sudjelovanju oslobodilačkih pokreta na skupovima nesvrstanih zemalja i kratku bibliografiju.

Prvi dio knjige, ujedno i najopsežniji obuhvaća najviše pitanja o nesvrstavanju, prisutnih u dosadašnjim razmišljanjima i znanstvenim analizama i onih koje autor sam formulira, počev od određivanja pojma i osnovne definicije te pojave, do utvrđivanja

mjerila njene efikasnosti u svjetskim poslovima.

Na samom početku ovog dijela, autor daje vrlo finu analizu osnovnih termina primjenjivanih na nesvrstani pokret tokom njegove evolucije, počev od pojma vanblokovske zemlje, prisutnog u vrijeme održavanja Beogradske konferencije 1961. godine, preko naziva aktivna i pozitivna neutralnost, neutralizam, neangažiranost i Treći svijet, do termina nesvrstanost, koji je napokon i prihvaćen kao konačan. Pritom on iznosi razloge zbog kojih se nisu mogli prihvatiti raniji nazivi, ujedno potcrtavajući činjenicu da i sadašnji termin, i kraj vrlo izvjesnih prednosti, nije u potpunosti adekvatan biti nesvrstane politike.

»Za onoga ko je nesvrstan ne može se reći da je neopredjeljen ili neangažovan u svjetskoj politici, ali se zna i posvedočava da je nesvrstan u blokovskim grupacijama«. (str. 34)

Ističući historijsko porijeklo nesvrstavanja, Petković navodi da se, redovito, pojava nesvrstane politike u međunarodnoj zajednici, gleda ovisno o tome kako se odnosi prema formiranju vojno-političkih saveza i u sklopu procesa dekolonizacije u međunarodnoj zajednici. Autor, međutim, posebno insistira na vlastitoj ocjeni, po kojoj se nesvrstanost nije pojavila kao odgovor na postojanje blokovskih grupacija u njihovom institucionalno-organizacijskom vidu, već kao svojevrsna antiteza politici sile u međunarodnim odnosima, čije opredmećenje su upravo blokovi, pa je evidentna i mogućnost historijskog nastanka nesvrstane politike i neovisno o velikim blokovskim koalicijama. Istom jednostavnošću pisac demistificira i sponu nesvrstavanja s dekolonizacijskim tendencijama i događajima u svijetu. On naglašava upravo onaj aspekt dekolonizacije po kojemu su tim međunarodnim

procesima stvorene pretpostavke za transformaciju starog međunarodnog poretka, a što je doktrina nesvrstanosti i akceptirala. U imperativu radikalne izmjene dotadašnjeg sistema međunarodnih odnosa on voli bit determiniranosti tih međunarodnih pojava, a ne u mehaničkom zbiru sve većeg broja novooslobođenih zemalja, koje su ujedno, postajale i nesvrstane po svom međunarodnom opredjeljenju.

U svom sistemu i pristupu fenomenu nesvrstane politike, autor pridaje i sasvim određeno mjesto i značenje ulozu ličnosti u kreiranju te politike, s ocjenom da je pet vodećih političara nesvrstanog pokreta — Tito, Nehru, Naser, Sukarno i Nkrumah-u ulozu vizionara, revolucionara, boraca i državnika, dalo vlastiti pečat ovoj političkoj doktrini.

U slijedeća tri dijela knjige Petković odgovara na poznate teze, pretežno zapadnih autora, o odnosu nesvrstanosti i neutralnosti, odnosno o ocjeni da je to svojevrsna pojava neutralizma u međunarodnim odnosima, o teoriji ekvidistance i nastojanju da se pokret nesvrstavanja okarakterizira kao stvaranje takozvanog »trećeg bloka«.

U usporedbi neutralnosti, čija je osnovna kvalifikacija u XIX stoljeću pasivnost kao metoda osiguranja nacionalnih interesa, nesvrstavanje se međutim javlja kao politika vrlo aktivnog angažmana u rješavanju krucijalnih međunarodnih problema. Neutralna zemlja ranije, a dobrim dijelom i danas, morala je zadržati odnos jednake distance prema stranama u međunarodnom sukobu, jer su joj to nalagali običaji i norme neutralnosti. Očigledno je, međutim, da se ova teorija ne može primijeniti na isti način na nesvrstane države, koje i u svojoj generalnoj vanblokovskoj i antiblokovskoj orijentaciji ipak »... uvažavaju sve razlike koje postoje između blokova,

izbegavajući da izjednače Istok i Zapad, socijalizam i kapitalizam, NATO i Varšavski ugovor itd.« (str. 75).

Nadalje, tezu po kojoj nesvrstane zemlje, zapravo svojom sve čvršćom povezanošću i sinhroniziranim aktivnošću imaju namjeru stvoriti »treći blok« autor osporava argumentima, po kojima nesvrstane države ne raspolažu političkom, ekonomskom i vojnom potencijom koja bi mogla biti podređena ostvarivanju blokovskog cilja; činjenicom da među njima nema sila koje bi mogle ostvariti dominirajuću ulogu na bazi blokovske hijerarhije; te konstatacijom da je riječ o širokom krugu država među kojima objektivno postoje brojne razlike, u društveno-političkom sistemu, veličini, broju stanovnika, u ekonomskoj i vojnoj snazi i sl.), koje onemogućavaju uspostavljanje organizacijskog mehanizma i političkih instrumenata blokovskog tipa.

Jedan od stručno najinteresantnijih, teorijski ujedno i najrelevantnijih dijelova knjige, svakako je dio o nesvrstanosti kao političkoj doktrini i nesvrstanosti kao međunarodnom pokretu. Argumentirano i promišljeno, Petković razrješava staru dilemu tvrdnjom da je nesvrstana politika pokret i doktrina. Po njemu, postoje dva bitna elementa po kojima se nesvrstanost može smatrati političkom doktrinom:

1. ona određuje političku poziciju zemalja koje prihvaćaju njena načela i ciljeve u međunarodnim odnosima i
2. fiksira osnovne postulate i smjernice njihovog političkog ponašanja u međunarodnim odnosima.

No, nesvrstavanje je, ujedno, i međunarodni pokret po tome, što je okupilo raznorodan krug zemalja sa svih kontinenata pod zajedničku platformu i program akcija u međunarodnoj politici po tome, što se u svijetu

ustalila određena procedura prihvaćanja jedne države kao nesvrstane i posebno, jer se može uočiti kontinuitet međunarodnog djelovanja nesvrstanih država u proteklom razdoblju. Kriteriji pak po kojima se neka zemlja prihvaća kao nesvrstana su slijedeći:

1. da jedna zemlja vodi nezavisnu politiku, zasnovanu na miroljubivoj koegzistenciji i nesvrstavanju, odnosno da ispoljava simpatije za tu politiku;
2. da podržava pokret za nacionalno oslobođenje;
3. da ne pripada nikakvom kolektivnom vojnom paktu koji može da je uvuče u konflikt između velikih sila;
4. da ne učestvuje ni u kakvom bilateralnom savezu sa nekom velikom silom;
5. da ne prihvaća vojne baze na svojoj teritoriji, koje pripadaju nekoj stranoj sili. (str. 105)

Slijede dijelovi knjige koji se odnose na analizu principa i ciljeva nesvrstane politike. Vrlo vještom analizom načela Povelje UN, koja su, gotovo u cjelini prihvaćena u nesvrstanoj politici, i pomnom razradom principa prisutnih u različitim dokumentima s održanih skupova nesvrstanih zemalja, počev od »Panča Vile« do najnovijih deklaracija s alžirskog summita 1973. godine, autor dolazi do spoznaje da se oni mogu svesti na četiri osnovne grupe principa nesvrstanih država, čije je bitno obilježje da zajedno tvore cjeloviti sistem, koji se nalazi u stalnoj evoluciji pod djelovanjem stanja i zahtjeva međunarodnih odnosa. To su slijedeće grupe principa:

- a) principi koji reguliraju neotuđiva prava suverenih država;
- b) principi koji reguliraju neotuđiva prava naroda koji se bore za slobodu;

- c) principi koji reguliraju neotuđiva prava ljudske ličnosti i
- d) principi ponašanja država u međunarodnoj zajednici.

Istom metodologijom i na jednako originalan način Petković pristupa rasčlambi ciljeva nesvrstane politike i dolazi do zaključka da se oni mogu svesti na nekoliko osnovnih tematskih cjelina. On svaku posebno analizira:

1. to su, prije svega ciljevi sračunati na osiguranje svjetskog mira i nacionalne sigurnosti država;
2. ciljevi borbe protiv kolonijalizma, neokolonijalizma, imperijalizma i hegemonizma;
3. ciljevi ekonomskog razvoja, kojima treba postići uklanjanje disproporcija u razvoju svjetske privrede i neravnopravnosti u međunarodnim ekonomskim odnosima, te ostvariti ubrzani ekonomski razvoj i punu društvenu emancipaciju nesvrstanih država;
4. ciljevi korjenite demokratizacije međunarodnih odnosa, koju treba osigurati pretpostavke ravnopravne suradnje svih subjekata međunarodnih odnosa, bez diskriminacije bilo koje vrste. (str. 160)

Zanimljivo je, nadalje, da autor u okviru analize metoda djelovanja nesvrstanih zemalja u međunarodnim odnosima, posebnu pažnju posvećuje konferencijama vrhunskih predstavnika ističući činjenicu da su takve konferencije u novije vrijeme, postale gotovo specifičan vid djelovanja država nesvrstane orijentacije i da se upravo na tim skupovima ličnosti najvišeg ranga donose programi akcija, profiliraju ciljevi i usklađuju stavovi i načela njihove politike.

Jedno od aktualnijih tematskih područja, o kojem se u našoj i stranoj

politologiji dosta raspravljalo, posebno s pravnog aspekta i uz tezu o stvaranju bloka nesvrstanih država je i tendencija institucionalizacije djelovanja nesvrstanih. Petković smatra, da iako nije riječ o institucionalizaciji koja bi trebala voditi blokovskom obliku, stanoviti vidovi institucionalizacije akcije nesvrstanih zemalja ipak postoje i oni se mogu zapaziti kroz održavanje konferencija šefova država održavanje sastanka ministara i drugih predstavnika nesvrstanih država, kroz koordinirajuću ulogu šefa zemlje domaćina u kojoj se održava sastanak šefova, a koji rukovodi akcijama do naredne konferencije, putem rada stalnog biroa nesvrstanih zemalja, u postojanju komiteta šesnaestorice, u formiranju radnih grupa za proučavanje pojedinih posebnih pitanja, djelovanjem grupe 77 i drugo što sve nedvojbeno govori i u prilog postojanja kontinuiteta u toj svjetskoj politici.

U svom radu ne preza, isto tako, ni od analize takvih problema kao što su oni koji se odnose na sukobe interesa među nesvrstanim državama, smatrajući da oni nisu takve prirode da bi mogli ugroziti pokret kao cjelinu. Pri tom se posebno zadržava na suprotnostima ideoloških afiniteta, političkih bližih opredjeljenja, ekonomskih interesa, ocjene pojedinih međunarodnih pitanja, pa sve do mogućih diskrepanci bilateralnog karaktera ili do razlika koje postoje između nesvrstanih država koje su za radikalniju liniju djelovanja u međunarodnim odnosima onih drugih. Od ostalih posebnih pitanja, pisac se još zadržava na analizi odnosa nesvrstavanja i međunarodnog prava, na obradi konsensusa kao sistema demokratskog odlučivanja u krugu nesvrstanih, te na odnosu regionalnog i univerzalnog u doktrini nesvrstavanja, teorijski se obračunavajući s onim stavovima po koji-

ma je nesvrstanost regionalna politika država Azije i Afrike, odnosno doktrina siromašnih i nerazvijenih. Nesvrstane su države po svojim prirodnim, mahom neiskorištenim rezervama sve drugo, samo ne siromašne, a doktrina nesvrstavanja se i po karakteru svojih načela i po profilu svojih ciljeva i njihovoj sve široj zastupljenosti i prihvaćenosti u međunarodnoj zajednici pojavljuje kao jedina univerzalna suvremena politička doktrina prihvatljiva najvećem broju subjekata današnje međunarodne zajednice.

II

Drugi, srazmjerno kraći dio knjige, autor posvećuje prikazu razvitka i posebnostima pojave nesvrstavanja u jugoslavenskom slučaju, na azijskom kontinentu, u arapskom svijetu, na području Latinske Amerike, u Africi, te prihvaćanju principa nesvrstane politike u vanjskopoličkoj aktivnosti nekih evropskih država. Taj dio knjige završava kratkim presjekom stavova velikih sila prema politici nesvrstavanja.

U kontekstu tih pitanja, za našu je politologiju, od osobitog značaja analiza nesvrstavanja, njegovih izvora i uslovljenosti u jugoslavenskoj vanjskoj politici.

Za razliku od niza drugih autora, koji su pisali o istoj temi, Petković smatra da liniju nesvrstane jugoslavenske vanjske politike ne treba slijediti od 1948. godine i od sukoba sa socijalističkom zajednicom zemalja, već da se anticipacija te politike može naći još od vremena AVNOJ-a i prvog fundamentalnog dokumenta o stvaranju nove državnosti. Po njemu, su upravo glavna obilježja oslobodilačke borbe i narodne revolucije uvjetovala i dalje odredila ponašanje Jugoslavije 1948.

godine i mnogo puta kasnije, kao i njenu nesvrstanu politiku uopće.

Pokazujući vrlo usku međusobnu uslovljenost i povezanost nesvrstavanja i samoupravljanja, autor zaključuje da su to pojave zajedničkog i istovrsnog historijskog i društvenog porijekla, pri čemu se može ustvrditi da u ovom slučaju postoji dijalektičko jedinstvo ostvarivanja principa i ciljeva revolucije na unutarnjem i vanjskom planu:

»Principi i ciljevi revolucije su izraženi u opredeljivanju za samostalno i slobodno određenje puteva unutrašnjeg političkog i društveno-ekonomskog razvoja, čiji je sublimirani izraz samoupravni sistem-na unutrašnjem planu i za samostalno i slobodno utvrđivanje međunarodne i spoljne politike, čiji je sublimirani izraz politika nesvrstavanja-na spoljnom planu.« (str. 278)

Knjiga završava trećim dijelom u kojemu su sakupljeni najvažniji dokumenti sa skupova nesvrstanih država, od Bandunške konferencije 1955. godine do alžirskog skupa nesvrstanih 1973.

U zaključku ovog kraćeg prikaza treba istaći, da je osim ranije iznešenih posebnih kvaliteta ovog rada, knjiga Teorijski pojmovi nesvrstaniosti dra Ranka Petkovića, ujedno i prvo cjelovito djelo ovog sadržaja jednog jugoslavenskog autora, a koje svakako zaslužuje da bude prevedeno i prezentirano i široj svjetskoj javnosti. S teorijskog i stručnog aspekta ovo je djelo izvanredno vrijedna dopuna jugoslavenskoj konkretnoj dugogodišnjoj ulozi inicijatora i koordinatora aktivnosti nesvrstanih država u međunarodnoj zajednici.

Božica Blagović

Bruno Frei

ZUR KRITIK DER SOZIALUTOPIE

Fischer Verlag, Frankfurt 1973,
str. 101

Izdavač predstavlja našem čitaocu malo poznatog autora ove zanimljive i vrijedne knjižice džepnog formata kao starog austrijskog komunistu (rođen 1897. godine), logoraša i emigranta u doba nacizma, filozofa po obrazovanju i publicistu, koji je šezdesetih godina proveo neko vrijeme u Kini kao dopisnik »Volksstimme«.

Pisac se predstavlja ovom knjigom kao profilirani marksistički teoretičar. On znalački i argumentirano raspravlja o veoma složenoj i delikatnoj temi — o socijalutopizmu naših dana.

Suvremena socijalutopijska strujanja pisac prati gdje god je to moguće do njihovih duhovnih izvorišta u povijesti općenito, te radničkog pokreta posebice. U tome slijedi klasike marksizma, kojima je u ocjenjivanju pojedinih takvih strujanja jedan od najvažnijih kriterija uvijek bio; da li su pomagali radnički pokret ili su ga dezorijentali u ostvarivanju historijskih ciljeva radničke klase.

Knjiga je podijeljena na dva dijela. U prvome su tekstovi predavanja održanih 1972. godine u filozofskom seminaru u Berlinu (Frei Universität Berlin). U drugom dijelu riječ je o eseju u kojem se raspravlja o »izgradnji« novog socijalističkog čovjeka i socijalističke svijesti, a pretežno se tiče kineskih iskustava i specifičnih metoda u tom području. Prvi dio knjige podijeljen je u pet poglavlja s malo neobičnim naslovima: *Pojam, San o harmoniji, Ja i mi, Društvo sa crtačeg stola i Još jednom o pojmu.*

U raspravi o *pojmu* socijalutopizma, pisac se oslanja na elemente date u djelima klasika marksizma. Naime, umjesto o socijalutopizmu pravilnije je govoriti o socijalistima utopistima, o raznim pravicima koji su suprotstavljeni jedni drugima, a imaju neke zajedničke karakteristike. Autor polemizira s gledištima Karl Mannheima, koji po njegovom sudu ne definira precizno pojam utopije. Mannheim naziva »utopijom« svaki sistem ideja koji smjera promjeni određenog poretka (str. 9), a »ideologijom« sistem ideja upravljen na podržavanje određenog poretka. Utopijska shvaćanja na taj se način, smatra Frei, ne mogu razlikovati od predviđanja budućeg razvoja društva koja nemaju takav karakter. Od Thomasa Morusa i njegove *Utopije* (nepostojećeg mjesta, zemlje, društva) do Dühringa s kojim se oštro razračunao, za Engelsa su utopisti mislioci koji su u uvjetima još nerazvijenog kapitalizma konstruirali iz glave »idealna« društva apelirajući na razum i računajući ponekad i na pomoć samih kapitalista. U *Manifestu komunističke partije* data je klasifikacija raznih utopijskih pravaca u kojoj nema anarhizma. Tim problemom se mnogo bavio Lenjin. Gledišta Proudhona i Stirnera s kojima je Marx polemizirao označavaju se najčešće kao sitnoburžuaski radikalizma, a Bakunjinina kao pučizam.

Socijalutopizam naših dana se više ne javlja u uvjetima nezrelog kapitalizma, što zahtijeva da se i sam pojam u nekim svojim važnim elementima preispita i redefinira. Svi elementi za to sadržani su po mišljenju pisca u djelima klasika marksizma, sadržani su u onome po čemu se naučni socijalizam razlikuje od utopija svih vrsta i pravaca. Jer, naučnom socijalizmu također je svojstveno ono što je Lenjin nazivao historijskim optimizmom.

No to je optimizam koji je zasnovan na naučnom tumačenju klasne borbe i neizbježnosti ekonomskog oslobađanja rada. Frei s tog stajališta odbija pokušaje da se Marxa ne tumači kao proroka i utopistu koji je — poradi učenja o odumiranju države, radu kao zadovoljstvu itd. — navodno blizak anarhistima. S druge strane, od odbijanja kao nerazumijevanje i vulgarni marksizam da su ljudi »robovi« objektivnih tendencija i zakonitosti društvenog razvitka.

Naprotiv, zaključuje Frei svoje polazno stajalište: »Revolucionarni marksisti slažu se s Lenjinom i Mao-Ce-Tungom u mišljenju, da kretanje nije sama mehanički-objektivno determinirano, nego i subjektivnim faktorima određeno, bilo da je to svijest ili sanjarenje, a djeluje u smislu ubrzavanja ili kočenja kretanja. Odnos uzajamnog djelovanja baze i nadgradnje izričito je naglašavao Engels, osobito u svojim zadnjim pismima. — Parolama izraženo: maštanje bez klasne borbe jest utopizam, klasna borba bez maštanja ekonomizam, a tek klasna borba plus maštanje jest marksizam. — Upravo to je znala Roza Luxemburg, kada je u borbi protiv oportunitizma inzistirala da se zbog bliskih ciljeva ne izgube iz vida i oni udaljeniji ciljevi« (str. 19).

U ovom i drugim poglavljima dolaza do izražaja simpatija pisca za Mao-Ce-Tungovo (i ne samo njegovo) inzistiranje na faktoru svijesti. A to je, bez obzira na moguća pretjerivanja ili specifične uvjete i metoda »preodgajanja« i formiranja novog čovjeka, jedna od bitnih karakteristika naučnog socijalizma.

U poglavlju *Maštanje o harmoniji* nalazimo zanimljivih zapažanja o Marxovom suvremeniku Wilhemu Weitlingu i Mosesu Hessu, prorocima i ideolozima »istinskog« socijalizma.

Idealno harmonično društvo, jednom uspostavljeno, ostaje beskonfliktno i nepromjenjivo za vijeke vjekova. No kada bi takvo društvo i bilo moguće, ovakova maštanja (posebice Weitling) traže pogrešne staze i puteve ostvarivanja društva harmonije.

Pod naslovom *Ja i mi* Bruno Frei obrazlaže opravdanost uobičajenih razlikovanja dviju vrsta anarhističkih učenja. Izraziti predstavnik individualističkog pravca je Max Stirner (1806—1856), a tzv. kolektivističkog pravca Bakunjin. To razlikovanje služi piscu kao polazište u obrani teze da je anarhizam, za razliku od drugih utopijskih učenja, totalna utopija: utopija u pogledu *puteva* i *ciljeva* društva kojem teži (str. 33—56). Individualizam učenja anarhista neki autori prepoznaju u Hitlerovom *Mein Kampf*-u. U određenim povijesnim okolnostima, nemoć i frustriranost malograđanina (nadjludi, tj. titani u učenju Stirnera) iskoristio je fašizam da bi se lakše dočepao vlasti. Crte totalne utopije (anarhizam) pokazao je po mišljenju pisca i pokret pariskih studenata u svibnju 1968. godine. To je pobuna protiv potrošačkog društva, a pisac je upoređuje s lijevim radikalizmom iz Lenjinove *Dječje bolesti 'ljevičarstva' u komunizmu*. To je vjera da će već sutra, kad pravi ljudi dođu na vlast, ili već prekosutra biti uveden komunizam. »Ono što je rečeno u polemici protiv 'lijevog radikalizma' u krizi društva poslije Prvog svjetskog rata, vrijedi mutatis mutandis također za krizu društva poslije drugog svjetskog rata« (str. 43). Utjecaj Herberta Marcusea pisac smatra nezaobilaznim aspektom neoutopijskih pokreta šezdesetih godina, pa nastoji to objasniti njegovim ambivalentnim stavovima prema anarhizmu (str. 43). Marcuseovo shvaćanje »velikog otpora« protumačili su neki kao »privatizaciju revolucije« (Hans

Heinz Holz, *Utopie und Anarchismus*, Köln 1968, str. 71). »Otpor« umjesto klasne borbe znači, zaključuje Frei, kretanje natrag od socijalizma kao nauke prema socijalizmu kao utopiji (str. 44).

U poglavlju *Društvo sa crtačeg stola* pisac se bavi utopijama koje pretpostavljaju da je beskonfliktno društvo moguće konstruirati poput kakve lokomotive. On se osvrće kritički na učenje bečkog filozofa Josef Popper-Lynkeusa (1838—1922) i njegovog shvaćanja »prava na rad«, te — kako je Frei naziva — svete krave liberalnog socijalreformizma. Raspravlja i o gledištima Petra Kropotkina (1842—1921), njegovom »društvu blagostanja« u smislu anarhokomunizma.

Pod naslovom *Još jednom o pojmu*, Bruno Frei rezimira svoja gledišta o navedenim trima »grupama« utopizma nastojeći da pojam utopije razgraniči od pojma ideologije, kao i od naučnog socijalizma. Shvaćanje klasne borbe bitna je karakteristika socijalizma kao nauke, pak je i »pravo na nadu« ili historijski optimizam naučnog socijalizma posve drugačije prirode od utopijskih nadanja i optimizma — zaključuje autor. Drugi dio ove knjige bavi se problemima socijalističke svijesti, izgradnje »novog« čovjeka. Pisac raspravlja o tzv. moralnom društvu, otuđenju i egoizmu. Da se čovjeka da mijenjati pokazao je na jedan poseban negativan način nacizam: tisućugodišnji procesi razvoja koji su od ljudoždera doveli do čovjeka ljubitelja Bet-hovenove glazbe anulirani su i u kratkom vremenu doveli do njegove ponovne preobrazbe u ljudoždere »bjež gladi«. Frei raspravlja i o propagandi, shvaćajući je u Lenjinovom smislu »širenja klasne svijesti« (str. 85). Zanimljiva su, premda više usputna, njegova gledišta o moralu u socijalizmu.

Posljednjih nekoliko stranica ove knjige posvećena su kineskim iskustvima na specifičnom području »izgradnje« novog čovjeka. Bruno Frei je na licu mjesta studirao kineske prilike i praksu, pa premda nije »propagator bez rezervi« kineskih metoda odgoja, na svaki način ih smatra vrijednim pažnje. Naime, tzv. pranje mozga promatrač sa strane najčešće vulgarizira, iako je po njegovu sudu tu riječ o specifičnim metodama formiranja socijalističke svijesti: za to nije dovoljno samo poznavanje teorije naučnog socijalizma, već i njena primjena i »provjera« u praksi. Smatra da je kinesko društvo u nekim područjima (borbe protiv korupcije i mita, preodgajanja umjesto »likvidacije« protivnika kursa i »zabludelih«, uloge »subotnjika« kakve je prakticirao i Lenjin itd.) svojih specifičnih uvjeta socijalističke izgradnje postiglo određene rezultate, koje ne treba potcijeniti. Jer, »formiranje novog čovjeka« iskazuje konstantu teorije naučnog socijalizma bez obzira što o pojedinim formama i metodama tog rada mislili. Tzv. moralno društvo, zaključuje Frei, nije utopija. U klici ono postoji i mora dati plodove, jer je »sjetva pretpostavka žetve« (str. 101). Knjiga je pisana popularnim stilom i načinom mišljenja koji je zanimljiv jer nije dogmatski. Pisac izbjegava opasna pojednostavljenja i »etiketiranja« pojava i fenomena o kojima piše. Stalo mu je do toga da povuče što jasniju crtu razgraničavanja između modernog socijalutopizma i naučnog socijalizma i u tome, po našem mišljenju, uspijeva.

Ivo Brkljačić

Tomas Kun

STRUKTURA NAUCNIH REVOLUCIJA

Nolit, Beograd, 1974.

Najprije ćemo ukratko iznijeti sadržaj ove knjige.

Ako je znanost, kaže Khun, određeni skup činjenica, teorija i metoda onda su znanstveni radnici ljudi koji se bore da tom skupu daju svoj doprinos. Budući da je individualni doprinos pojedinih znanstvenih radnika veoma različit, povijest znanosti osim što utvrđuje kad je netko nešto otkrio, treba se zanimati i za sve što bi moglo djelovati na akumulaciju znanstvenih otkrića.

Povijest znanosti može pristupiti svom predmetu tako da prijašnje rezultate dovodi u vezu s modernom znanošću ili, kako se to obično čini, da individualne priloge pojedinih istraživača dovodi u vezu s gledištima njihovih učitelja, suvremenika i sljedbenika. Svaki individualni znanstveni prilog obično se zasniva na prošlim znanstvenim dostignućima, »koja neka određena naučna zajednica priznaje da za neko vreme pružaju osnovu za njenu daljnju praksu«. (50) Znanstvenu osnovu koja služi kao polazište u istraživanju, Khun naziva paradigmom. Paradigmu može prihvatiti cijela znanstvena zajednica ili samo jedan njen dio. Prema tome, u okviru jedne znanosti može biti više paradigmi. Razlog tome je što se na određeni skup podataka može postaviti više teorijskih konstrukcija. Teorijska konstrukcija ne ovisi samo o podacima do kojih smo došli već i o paradigmi od koje smo pošli.

Kad činjenice govore protiv paradigme nastaje kriza, jer znanost uvijek nastoji da teoriju i činjenice dovede

u suglasnost. Kad izbije kriza, znanstveni radnici ne napuštaju tako lako paradigmu. Tvrdoglave činjenice navode neke da napuste čak i znanost. Međutim, teorije imaju i kontraprimjere, tako da krizu uzrokuju samo oni koji su više nego obični kontraprimjeri. Takva kriza može rezultirati promjenom paradigme. To očito nije kumulativan proces, već rekonstrukcija najelementarnijih teorijskih postavki u određenoj oblasti. U novoj paradigmi baratamo »istim sveznjem činjenica kao i ranije, s tim što ih jedne prema drugima stavljamo u novi sistem odnosa, dajući im drukčiji okvir«. (str. 137). Nova paradigma može se začeti i prije nastanka krize, ali tek prelazak na novu paradigmu smatra se znanstvenom revolucijom.

Svaka nova teorija najprije nastaje u duhu jednog ili nekolicine pojedinaca, pa je potrebno dosta vremena da bude prihvaćena. Kopernikova teorija trebala je cijelo stoljeće da bi dobila tek mali broj pristaša, a pola stoljeća trebalo je Newtonovoj teoriji. Zato pravo ima Planc kad kaže da »nova naučna istina ne trijumfuje tako što bi ubedila svoje protivnike i učinila da oni vide to svjetlo, već pre zato što njeni protivnici jednoga dana umru, a izraste nova generacija kojoj ta istina nije tuđa«. (211)

To bi, najkraće bio sadržaj Khunove knjige o kojoj je riječ.

Budući da je ova knjiga izazvala velika reagiranja u znanstvenoj javnosti, autor joj na tridesetak stranica dodaje Postcript — 1969. U tom dijelu Khun daje dodatna objašnjenja i precizira pojmove koje je, upotrebljavao. Prema tome, sva ta reagiranja nisu promijenila stajališta koja Khun zastupa. Isto tako njegova dodatna pojašnjenja neće zadovoljiti one koji su mu se suprotstavili. Usprkos svemu, ova knjiga ostat će veoma stimulativ-

na za razmišljanje, jer po tome gdje nije dala zadovoljavajuće odgovore dala je poticaje da se iznađu, a to upravo daje izuzetnu vrijednost ovoj knjizi.

Khun u svom dodatku precizira pojmove kao što su paradigma, »normalna nauka«, znanstvena zajednica i sl. Međutim najviše nejasnoća proizlazi zbog toga što Khun nije definirao ono što se doista smatra nanošću. Vidjeli smo da on znanstvenu revoluciju izjednačava s promjenom paradigme, što znači da ono što je bila znanost to više nije, već je znanost ono što donosi druga paradigma. Kako znanost barata istinama, znanstvena revolucija bila bi promjena jedne istine drugom.

Budući da takav zaključak nije u skladu s onim što znamo o istini potrebno je definirati i taj pojam. Khun kao kriterij istine uzima mišljenje koje je prihvaćeno od znanstvene zajednice ili njenog dijela. Međutim, u znanosti nije kriterij istine prihvaćanje određenog mišljenja, pa makar to prihvaćanje bilo od najistaknutijih autoriteta u znanosti, već se istinitim smatra ono što se može provjeriti.

Primjerice, kad se napustilo uvjerenje da je zemlja ravna ploča i prihvatilo da je okrugla, zamijenila se jedna paradigma drugom. Međutim nije se zamijenila jedna istina drugom, već je istina zamijenila zabludu, jer istinitost mišljenja da je zemlja okrugla nije u subjektivnom prihvaćanju ovog mišljenja, već u provjerljivosti tog mišljenja. Ta paradigma se morala promijeniti, jer nije moguća kumulacija istinitih spoznaja na neistinitoj paradigmi. Prema tome, i prilikom promjene paradigme znanost ostaje kumulativni proces intersubjektivno provjerljivih spoznaja.

Philip Agee

INSIDE THE COMPANY

Penguin Books

London 1975. str. 694.

Literatura koja tretira rad Centralne obavještajne agencije (CIA) postaje posljednjih godina sve bogatija i u tom intenzivnom naporu različitih pisaca da se sagleda djelatnost najveće obavještajne agencije postoje vrlo različiti pristupi i tendencije. Jedan dio radova tiskanih na Zapadu, prije svega u SAD, analizira mjesto CIA u američkom političkom životu i mogućnosti koje taj značajni sindrom ima u formuliranju vanjske politike. Drugi dio radova posebno se bavi pitanjima organizacije CIA i njezinim glavnim potezima na međunarodnom planu.

Knjiga Philipa Ageea polazi, međutim, od sasvim drukčijih namjera i one su uvjetovale osobitost pristupa i potrebu izvođenja krajnjih zaključaka. Riječ je o obavještajcu koji je u Latinskoj Americi proveo gotovo dvanaest godina i koji se nakon toga trudio da vrlo detaljno opiše konkretnu aktivnost CIA u zemljama u kojima je djelovao. Ekvador, Urugvaj i Meksiko prezentiraju se kao područja aktivnosti CIA, a oblik dnevnika u velikoj mjeri pomaže da se izravno i kontinuirano prati rad i zadaća autora — bivšeg američkog obavještajca — i vrši usporedba s ostvarenim rezultatima.

Komponirana kao pokušaj da se kronološkom naracijom iznesu istine o toj, u velikoj mjeri misterioznoj agenciji i njezinim velikim akcijama i planovima u inozemstvu, knjiga Philipa Ageea nastojala je ispuniti nekoliko zadaća. U prvom redu, autor je tijekom svoje karijere postupno dolazio do uvjerenja da ta goleme mašinerija ne brani neke vital-

ne američke nacionalne interese, već da se svojim potezima neposredno i često puta vrlo grubo miješa u unutrašnja pitanja drugih, formalno suverenih zemalja, nastojao je svojom knjigom pružiti ne samo detaljnu anatomiju konkretne djelatnosti, kako ju je on doživio, već je za svoj cilj postavio i »animiranje« budućih sljedbenika. Odlučan u svom uvjerenju u neispravnost gotovo svih zadaća i sredstava koje CIA upotrebljava, Agee je ipak nastojao iznijeti čitav materijal vrlo precizno i pregledno ne upuštajući se na svakom mjestu u analizu moralnosti ili nemoralnosti pojedinih poteza. To omogućava da se čitava materija daleko autentičnije doživi i da se ocjene i zaključci gotovo spontano stvaraju u samog čitaoca bez suvišnog autorovog sugeriranja.

Unatoč toga što je stvarna djelatnost CIA po svojim ciljevima bila uglavnom ista u svim zemljama u kojima je autor radio, njegov precizan opis akcija ne zamara čitaoca, niti prekida glavnu nit razmatranja. Akcije veze tj. stvaranja i stalnog proširivanja utjecaja u policijskim i obavještajnim nacionalnim centralama, regrutiranje domaćih obavještajaca, infiltriranje agenata u redove Komunističkih partija, budno praćenje kubanskih, sovjetskih i istočnoevropskih diplomata i pokušaji njihovog direktnog vrbovanja za rad s CIA, akcije propagandnog karaktera i sl. dio su glavnih zadaća koje je autor knjige kao neposredni sudionik izvanredno kronološki pedantno iznio uz naznaku imena i prezimena aktera i institucija koje su pomagale njihovo djelovanje.

U tom naporu za detaljnim opisom na površinu su isplivale ne samo akcije CIA, već i niza drugih agencija i institucija počev od brojnih američkih tzv. misija za pomoć, Alijanse za progres, američkih banaka u Latinskoj

Americi, State Departmenta i posebno moćne američke sindikalne centrale AFL-CIO, koja je godinama bastion organiziranog i snažnog antikomunizma u zemlji i u svijetu.

Osim iznošenja opisa akcija, kojima je neposredno rukovodio ili u njima sudjelovao, zanimljiva je svakako i autorova analiza postupnog sagledavanja stvarnog stanja i istine o agenciji u kojoj radi. Od mladog nadobudnog Amerikanca uvjerenog da će u obavještajnoj službi na najbolji način realizirati svoje težnje za praćenjem izbliza međunarodnih odnosa i da će, s druge strane, pomoći svojoj zemlji u očuvanju njezine sigurnosti, dugogodišnja djelatnost u Latinskoj Americi i stalno konfrontiranje s neopravdanim nasiljem i klasnom podjelom, doveli su autora do sasvim drukčijih saznanja. On postaje uvjeren da CIA kao produžena ruka golemog američkog imperijalizma ne preza od upotrebe bilo kakvih sredstava kako bi se osigurali profiti i zaustavilo kretanje u pravcu društveno-političkih i ekonomskih promjena. Ocjenjujući svaku takvu promjenu, ili pokušaj provođenja reformi, kao djelovanje komunističkih snaga, CIA je imala zadatak da svojim akcijama uguši bilo kakve reforme i da ne dopusti izbijaenje otvorenih kriza.

Stoga i taj izrazito osobni put evolucije predstavlja vrlo dobru stranu knjige, jer na jednostavan i prirodan način pokazuje proces sazrijevanja i postupnog autorovog opredjeljenja, unoseći osobne stavove ne kao balast, već kao sastavni dio općeg sagledavanja karaktera i vrijednosti posla u kojem je sudjelovao.

Preciznošću opisa pojedinih akcija i njihovim smještajem u stanoviti politički kontekst, knjiga Philipa Ageea može svakako poslužiti i kao izvanredna dopuna tekućoj političkoj povijesti

latinskoameričkih zemalja u kojima je on služio. Osim toga, usputno spominjanje akcija protiv Kube, zatim dje-latnost u Čileu prilikom neuspjelih izbora Allendea, likvidiranje Che Guevare i nastajanje pokreta tupamarosa, pruža i širi pogled na stvarnost Zele-nog kontinenta. Goleme ekonomske teškoće i stravične socijalne nepravde rađaju velike buntove, a u kovitlacu tih kretanja poput vrlo preciznog mehanizma djeluje golema mašinerija CIA koja ne žali kadrova, sredstava i dolara kako bi zaustavila i spriječila promjene u pravcu stvaranja novih društvenih i ekonomskih odnosa.

Iako Agee nije znanstvenik, niti je opisom namjeravao prikazati političke prilike, ipak je svojom knjigom na jednostavan i vrlo pristupačan način uspio pokazati glavne probleme Latinske Amerike i to u mikro i makro razmjerima. To svakako nije začuđujuće ako se poznaje veličina obavještajnog aparata CIA, njegova kvalificiranost i prisutnost u svim strukturama, što je svakako piscu omogućilo da se na licu mjesta vrlo brzo upozna s grubom stvarnošću i da na toj osnovi profilira kasnije svoje stavove prema CIA i onim snagama kojima ona služi.

U završnom odjeljku autor iznosi svoje napore da od trenutka kada je prekinuo rad u CIA napiše knjigu i uspije je objelodaniti, kako bi njegova saznanja imala svoju širu vrijednost i primjenu, a možda bi mogla poslužiti i kao poticaj za nastanak novih djela slične vrste.

Unatoč toga što se u slučajevima analize djela i djelatnosti obavještajne službe mogu pojaviti sumnje u namjere autora ili čak krajnje ciljeve kojima takva literatura može služiti, čini nam se da je u opisu zbivanja, prikazu evolucije svojih životnih shvaćanja i osvjetljavanja uloge CIA u La-

tinskoj Americi, a svakako i ne samo tamo, Philip Agee napisao knjigu koja ne bi trebala izazvati posebne sumnje. Nije tu samo isticanje socijalističke opredijeljenosti, koju inače smatra jedinom alternativom u razvoju Latinske Amerike, nego je i detaljno iznošenje podataka i imena suradnika CIA u Latinskoj Americi što jasno pokazuje njegovu konkretnu spremnost da se otvoreno bori protiv te službe, odnosno sistema i politike koju ona brani.

Jer, a to treba posebno naglasiti, Philip Agee ne ostavlja čitaoca u dilemi oko pravog karaktera CIA. On otvoreno iznosi činjenice, ukazuje na veze između američkog kapitala investiranog u Latinsku Ameriku i golemih profita koje taj kapital izvlači iz tog područja, kao i na stalan napor da se taj dio svijeta čvrsto drži u orbiti američkih ekonomskih i političkih interesa. Stoga se i djelatnost CIA ne postavlja kao aktivnost neke službe koja stoji izvan okvira američkog političkog sistema i koja može u stano- vitim trenucima raditi »bolje« ili »lo-

šije«, ili pak u svojim akcijama »prelaziti« ili »ne prelaziti« svoje kompetencije. CIA je tu predstavljena kao posebni odred koji ima točno zacrtane zadaće, a one su utkane u cjeloviti sistem djelovanja imperijalističke sile, koji ju je stvorio i koji i dalje treba takvu službu.

Za razliku od nekih drugih djela, knjiga Philipa Ageea ne iznosi neke parcijalne opise akcija i nastoji ispuniti svoj glavni cilj: prikazati i osvijetliti u globalu mjesto CIA u američkom političkom sistemu.

Spomenimo još na kraju da je vrlo agilno zagrebačko izdavačko poduzeće »Globus« osiguralo pravo izdavanja u nas i da će ova vrijedna knjiga na taj način biti dostupna većem broju čitalaca. Čini nam se da upravo tu inicijativu treba posebno pohvaliti, jer ovom knjigom naša čitalačka javnost, umjesto kojekakvih senzacionalističkih kvazi opisa, dobiva djelo-dokument čiji autor točno zna što i zašto želi kazati. A poruke takvog kazivanja sasvim su jasne.

Radovan Vukadinović